

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
Karl Jastrow τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoff-
man τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμιος καθ. τοῦ
Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀρ. — Κ. Τριανταφυλλό-
πουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Fausst
ἀρχηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμίδης ἀρχιου-
λὸς ἐπιμορφωτικῆς. — Χ. Τζουρτζόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. — Franz Hehn ἀρχηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg
— Παν. Κανελλόπουλος καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταν-
τῖνος Τσάτσος ἐκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδοσο-
πόπουλος τακτ. καθ. Πανεπιστημίου Θεσπιάκης. — Θερ. Τσάτσος
ἀρχηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΤΥΠΟΙΣ

Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ
ΨΑΡΡΩΝ 41, ΑΘΗΝΑΙ

1934

Η ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΝΤ ΩΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΔΕΟΚΡΑΤΙΑ

ΥΠΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΣΑΤΣΟΥ

ΑΝΤΙΣ ΓΙΑ ΠΡΟΛΟΓΟ

Καμμιάν ἄλλη ἀξίωση δὲν ἔχει τὸ δοκίμιον αὐτὸ παρὰ τὴν διόση μιάν εἰκόνα τῆς γνωσιολογίας τοῦ Καντ¹⁾ με ὅσην ἐκδέχεται ἀπλότητα τὸ θέμα, χωρὶς τὴν πέση ἀπὸ τὸ πνευματικὸν ἐπίπεδο ποὺ τοῦ ἀρμόζει. Ἡ ὑπερπήδηση καὶ ἡ παράκαινη τῶν προβλημάτων μόνο τὸν ἐπιπόλαιον ἀναγνώστη ξεκουράζουν. Τὸν μελετητὴ ἀντίθετα τὸν

1) Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσω πὺς δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ θεωρηθῆ σὶ συμβολὴ στὴν καντιανὴ ἔρευνα. Ἀπεναντίας μάλιστα εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσω, πὺς ἐκτὸς τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου (στὴν α' καὶ στὴ β' ἔκδοσι) τῶν Προλεγόμενων καὶ τῶν παραδόσεων τῆς Λογικῆς, ποὺ χρησιμοποίησα γιὰ βίση στὴν ἐργασία αὐτή, τὰ συχνότερα βοηθήματά μου ἦταν τὰ ἀκόλουθα: K. F i s c h e r, Im. Kant u. seine Lehre στ' ἔκδ. (1928), C o h e n Kants Theorie d. Erfahrung (1918), B a u c h Br. Kant (1917), C a s s i r e r Das Erkenntnisproblem II, 1922, σελ. 585—763, R i c k e r t Der Gegenstand d. Erkenntnis (1921), N a t o r p Logik (Leitsätze zu Vorlesungen) 1910. Στὸν Καντ δὲν ἀναφέρομαι παρὰ ὅταν πρόκειται γιὰ χαρακτηριστικὰ σημεῖα, ὅπου θάταν καλὸ νὰ ἔλθῃ ὁ ἀναγνώστης σὲ ἄμεση ἐπαφὴ με τὸν συγγραφέα. Ἄν δὲν ἔκανα αὐτὸν τὸν περιορισμό, θὰ ἔπρεπε πολλὰς φορές σὲ κάθε σελίδα νὰ παραπέμπω στὸν Καντ καὶ αὐτὸ μάταια, γιὰτὶ κανεὶς δὲ θὰ κοίταζε αὐτὸς τίς παραπομπές. Κάθε φορὰ ὅμως ποὺ παρακολουθῶ πιστὰ τὴν προσωπικὴν ἀποψη ἑνὸς ἐρμηνευτῆ τοῦ Καντ, τότε ἀναγκάζομαι νὰ τὸν ἀναφέρω.

Ἄσοι, μετὰ τὸ διάβασμα αὐτῆς τῆς εἰσαγωγῆς, θέλουν νὰ προχωρήσουν στὴ μελέτη τοῦ Καντ, νὰ μὴν προσφύγουν στοὺς ἐρμηνευτὰς του. Ἄσοι ἀξίζουν ἀπ' αὐτοὺς, —καὶ πάρα πάνω ἀνάφερα τοὺς ἀριστοὺς— εἶναι

εγκολώνται ή επιμονή στα δύσκολα σημεία και ή ενάτηρη λογική αλληλουχία.

Διαλέξουμε τή γνωσιολογία τοῦ Καντ, γιατί μίς φαίνεται ή πῶς εὐκόλη καὶ ή πῶς κατελλληλή εισαγωγή στήν ιδεοκρατία. *Η γνωσιολογία είναι αὐτή καὶ αὐτή ή ἀναγκαία εισαγωγή σὲ καὶ φιλοσοφική θεωρία. *Η ζαιτερόθουση τοῦ καίρου είναι ἀποφασιστική γιὰ τή διαμεσάουση ἐλλόκληρον τοῦ ἀποτήματος. *Ένα ἀπόστημα πῶς δὲν ἔχει ἐκεί σονέπεια, δὲν είναι ἀνάγκη νὰ ἀζητηθῆ καὶ πῶς πῶς εἶναι σὲ βίαση του σιθροῦ. *Θὰ ἔπρσι νὰ σιαμιοῦσμε σὲ πῶς τῶν τῶν, ἂν ἀποδείχουσαν πῶς οἱ γνωσιολογικῶς του σπῶσιν ἴσως είναι εἴτε δογματικῶς καὶ μεταφυσικῶς, εἴτε καὶ ἐσωτερικῶς ἀντιφασικῶς.

*Όσοι ἐπιστηρίζουν φιλοσοφικῶς ἀπόψεις καὶ δὲν ἔχουσαν ἀπὸ ἰσχυρῶς γνωσιολογικῶς ἀρχῶς, είναι ἐπιστημῶν οἱ γνῶσις του δὲν παρέχουν καμμιῶν ἀσφάλεια. *Όσοι φιλοσοφοῦν γιὰ νὰ φιλοσοφήσουν, καὶ ὄχι γιὰ νὰ καταστήσουν τή φιλοσοφία δόγμα τῶν ἐπιστημῶν νέων, πῶς, πισομένοι ἀπὸ τὸ σπῶσιν τῆς ἐπισημῶς, ἀρχαῶς καὶ τί πῶς τοῦς προσφέρεται μὲ φιλοσοφικὸ μανδύα, ἔχουσαν καὶ ἴσως, σπῶσιν ἀρχισον ἀλλῶς βασιβασικῶς ἐργοντες σὲ πῶς τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς, τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἱστορίας, ν' ἀκουμπήσουν τὰ πόδια του γερὰ σ' ένα γνωσιολογικὸ βῆθρο. *Έτ' αὐτὸ καὶ ὄλοι οἱ νέοι πῶς φιλοδοξοῦν νὰ φιλοσοφήσουν μὲ σπῶσιν ἀγνῶσιν.

ὄλοι δυσκολῶτεροι ἀπὸ τὸν Καντ καὶ προῦποθέτουσαν νὰ ἴσως τή γνώση του ἔργου του. Οἱ δὲ πῶς ἀπλοὶ παρασῶσιν σὲ παρερρηγνῶς. *Ο ἴδιος ὁ Καντ, μὴ παραλείποντας τίποτα ἀπὸ ὅσα οἱ ἐπίγονοὶ του θεωροῦν ἀδυνατότητα, είναι σιφῶς καὶ εὐκολῶτερος ἀπὸ ὄλους τοῦς βιαιότερους ἐρρηγνῶς του. *Απὸ αὐτὸν πῶς νὰ ἀρχισῶ καὶ ὁ ἀρχαῶς, καὶ μάλιστα ὄχι ἀπὸ τὰ ἱσχυρῶς λεγόμενα, πῶς, ἀκριβῶς ἀπὸ τή σπῶσιν τῆς, είναι δύσκολα στήν κατανόηση, ἀλλὰ ἀπὸ τήν ἴδια τήν Κριτική. *Αλλῶς ὁ ἀληθινῶς κατελλληλῶτερος τῶς, μάλιστα ὁ μοναδικῶς, γιὰ νὰ καταλάβῶ καμμιῶς ένα φιλοσοφῶ, είναι νὰ μελετήσῶ τὰ ἴδια του τὰ ἔργα. *Αν στήν Ἑλλάδα είναι τῶς ἐπιφασικῶς ή φιλοσοφική παιδεία, αὐτὸ σπῶσιν γιὰ τή φιλοσοφία τή μαθαίνουσαν ἀπὸ δεύτερο χέρι, ἀπὸ σπῶσιν καὶ ἀπὸ ἔργα.

Οἱ παραπομπῶς σὲ Καντ ἀναφέρονται στήν ἔκδοση τῆς Ἑκδοτικῆς τοῦ Βερολίνου.

ἔχουν ὑποχρέωση, πρὶν προχωρήσουν σὲ ἄλλες φιλοσοφικὲς ἐπισκοπήσεις, νὰ ὑποταχθῶν στὴν πειθαρχία ποὺ ἀπαιτεῖ ὁποιαδήποτε ἀληθινὴ γνωσιολογικὴ ἔρευνα.

Θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ εἰπῆ κανεὶς, θεωρώντας τὰ πράγματα ἀπὸ κάπως ψηλότερα, πὼς ἡ γνωσιολογία δὲν εἶναι κἄν ἀκόμα οὐσιαστικὴ φιλοσοφία. Εἶναι ὅμως τὸ ἀπαραίτητο «ὄργανον» ¹⁾ τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας, ποὺ τὸ ἀποτελεῖ ἡ ἀνάλυση τοῦ «λόγου» καὶ τῶν μορφῶν του. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη εἶναι ἀχώριστη ἀπὸ ἕναν ἀδιάκοπον αὐτοέλεγχον ἀπὸ τὴν αὐτοσυνείδηση. Ἡ πρώτη βαθμίδα τῆς αὐτοσυνείδησης εἶναι ἡ ἐπίγνωση ἐκείνου ποὺ εἶναι τὸ ὄργανο τοῦ «συνειδέ- ναι», ἡ ἐπίγνωση τῆς γνώσης. Γι' αὐτὸ προηγεῖται ἡ γνωσιολογία ἀπὸ κάθε ἄλλη φιλοσοφικὴ ἐποπτεία, εἶναι ἡ ἀληθινὴ εἰσαγωγὴ στὴ φιλοσοφία.

Ὑπάρχουν θεωρίαι, ἴσως καὶ ἀξιώτερες, ποὺ «ὑπερβαίνουν» τὸ λόγο, δὲν εἶναι ὅμως τὴν φιλοσοφικὴν θεωρία δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρὰ «κατὰ λόγον» θεωρία, θεωρία κατ' ἐξοχήν. Τὸ ὄργανον εἶναι ἡ θεωρία τῆς θεωρίας.

Δὲν ἔχει βέβαια ἡ γνωσιολογία τὴ γοητεία ποὺ ἔχουν οἱ πιὸ ἐλεύθερες, οἱ ἠριπετέστερες, ἀλλὰ καὶ ἐπισφαλέστερες καὶ γι' αὐτὸ συχνότατα ἀνυπεύθυνες ἐπισκοπήσεις τῶν ἄλλων πεδίων τῆς θεωρίας. Μᾶς κλείνει πολλοὺς δρόμους, ποὺ τοὺς φανταζόμαστε βατούς, γιατί ἂν καὶ δὲν βλέπαμε, ἐπιθυμούσαμε τὸ ἀνύπαρκτο τέρμα τους· μᾶς κάνει πολὺ δύσκολους ἐκείνους ποὺ εἴχαμε γι' ἀπλούς. Ἀκυρώνοντας τὸν συνηθισμένο τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι, μᾶς ὁδηγεῖ πρὸς ἀνήφορους, ὅπου ὁ κοινὸς νοῦς, ἡ συνήθεια καὶ τὸ βουλευτικὸ μας ἀκόμα, μὲ ὄλη τους τὴ δύναμη μᾶς ἐμποδίζουν νὰ βαδίσουμε μὲ τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ βηματισμοῦ μας. Κακὸ εἶναι βέβαια πὼς αὐτὸ ποὺ πρῶτα πρέπει νὰ μάθουμε στὴ φιλοσοφία εἶναι μαζί, ἂν ὄχι καὶ τὸ πιὸ δύσκολο, πάντως τὸ πιὸ κουραστικόν, τὸ πιὸ τραχὺ καὶ τὸ πιὸ ἄτερπνο. Ὅποιος ὅμως κουρασθῇ στὴ μελέτη τῆς γνωσιολογίας, ἅς ἀφήσῃ κατὰ μέρος τὴ φιλοσοφία καὶ ἅς κατευθύνῃ τὰ βήματά του πρὸς ὁδούς ποὺ ταῦταιριάζουν καλλίτερα. Τὸ νὰ μὴ φιλοσοφῇ κανεὶς εἶναι βέβαια ἔλλειψη

1) Kant, Kr. d. r. V., Einl. VII σελ. 42 κ. ἑ.

ένος καλοῦ· μὰ πόσα καλὰ δὲ λείπουν καὶ στοὺς καλλίτερους. Κι αὐτὸ εἶναι νὰ νομίζῃ κανεὶς πὺς φιλοσοφῆ ἢ καί, ζώντας σὲ κοινοῦτα περιεργημένη ἀπὸ πνευματικὰ κριτήρια, νὰ κἀνῃ νὰ νομίζοντ ἄλλοι ἀφελῆστεροι πὺς φιλοσοφεῖ.

Καὶ αὐτὸ τὸ περιχαίροντ ἰδίως ἐκείνοι ποὶ, καθὼς λέει ὁ κόσμος, εἶναι «σαφεῖς», γιὰτὶ ἀπλοστοῦν τὰ ζητήματα. Αὐτὴ τῆ μαγικῆ λέξι ποὶ ποῦς, γένος καὶ γένος, δὲν ἔχει πῆ καὶ δὲν ἔχει ἀκούσι, σημαίνει πὺς δὲν αἰσθάνομασι τὴν ἀνάγκη νὰ νοιώσουμε τὸ πολυτάλοτο βῆθος τῶν προβλημάτων· σημαίνει πὺς βιαστέτοι αντιπρακτικῆ νοήματα ἀνῆλθασά μας· πὺς καὶ ὅταν θέλομε τίς γνῶσις, τίς θέλομε ἐπὶ τὸν ὄρο νὰ μὴν κοιτάζοντ οὔτε ἐμᾶς, οὔτε ἐκείνοσ ποὶ τίς περιμένοντ ἀπὸ μᾶς.

Ἔχομε ἀπέραντη ἐμπειροσύνη καὶ θαυμασμὸ στὴν ἐξουσία μας, ποὶ ὑπερπηδάει τίς δύσκολεσ λεπτομέρειεσ καὶ ἰνδιαφέρεται, μόνο γιὰ τίς «ἀδρές γραμμέσ». Μὲ λεξικογραφικὴ σιγτομία καὶ μὲ κεινομαγεῖς ὄροσ, ποὶ ὑποτίθεται πὺς εἶναι καθορισμένοι, σχηματίζοντα δῆθεν ἀλληλωνχίεσ σκέψεων, ποὶ ἐξὸν ἀπὸ τοὺσ ὄροσ, αντικατοπτρίζοντ καὶ μάλιστα κολακεύοντ τὴ διανοητικότητα τῶν ἁμαθῶν καὶ τῶν νοήτων. Πρὸ παντὸσ ἀπλότητα. Ὁ κόσμος θαυμάζει τὴν ἀιλότητα, γιὰτὶ ξεκοιτάζει. Ζητάει σαφήνεια, ἐννοῶντασ ὑποταγὴ στὴν κοινὴ σκέψη. Τὰ πὺς δύσκολα ζητήματα πρέπει νὰ ἐξηγηθοῦν, ὅπως ἐξηγέται ἡ καθημερινὴ ζωὴ τοῦ κοινοῦ ἀνθρωπίνου, μὲ τὰ διάφορα σωματέρονα καὶ τίς ἐπιδράσειεσ τῆσ γειτονιάσ του, ὅπως ἐξηγοῦντα οἱ σωματικέσ μᾶς ἀνάγκεσ, μὲ ἔνστικτα, πάθη, περιβάλλοντα· μὲ ἔννοιεσ ποὶ τρέφοντ τὴ μετριότητα καὶ κοινότητα, μ' αὐτέσ θὰ ἐξηγήσωμε καὶ τὰ προβλήματα τῆσ φιλοσοφίασ. Μ' αὐτὴ τῆ μέθοδο διάφοροι ὄροισι προσηγορτίσχοι γίνοντα ἀπλοῖ, σαφεῖσ, φωτεινοῖ καὶ ἀποκτοῦν τὴ φήμη τοῦ τρανοῦ φιλόσοφου, μὲ μερικὰ ἀνοπεύθινα ἀρθρίδια, ποὶ γράφοντα χωρὶσ ἀξιῶσειεσ, γιὰ νὰ μὴ δίνοντ λαβὴ σὲ κανέναν ἔλεγχο, ἢ καὶ μὲ κανένα, ἂν τὰ φέρετ βολικὰ ὁ Παντοδύναμοσ, πολυσέλιδο ἔργο, ἀνθολογημένο ἀπὸ ἐργασίεσ ἄλλων, καὶ μὲ μόνη πρωτοτυπία τὴν ἐπιπέδωσι ποὶ ἔχοντ τὴν τέχνη, χάριεσ στὴ «σαφήνεια» ποὶ τοὺσ διακρίνει, νὰ ἐπιφέρονα σὲ κάθε φιλοσοφικὸ θέμα, ἀπὸ ἄλλοσ δουλεμένο καὶ παρουσιασμένο. Δὲν ἀρκεῖ ὅμως ἡ ἐγκαθίδρωσι τῶν «σα-

φῶν» αὐτῶν ἐπιτήδειων· πρέπει νὰ σταθεροποιήσουν τὴ θέση τους. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑποδαυλίσουν τὴ βαθεῖα περιφρόνηση ποὺ οἱ ἄμαθοι καὶ οἱ νέοι ἔχουν γιὰ κάθε τι ποὺ δὲν τοὺς ἔρχεται βολικὸ στὴ σκέψη. Κάθε φορὰ ποὺ κάποιος θὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ προσφέρῃ τὸ βαρὺ δῶρο μιᾶς ἀληθινῆς φιλοσοφικῆς ἐργασίας, μάλιστα μὲ βάση τὴν ἰδεοκρατία, τὴν πιὸ δύσκολη ἀπὸ τὴς φιλοσοφικῆς κατευθύνσεις, ἀμέσως οἱ «σαφεῖς» ξαφνιαστούν. Μεταφυσικός, νεφελιώδης, λὲν οἱ δεξιοὶ «χαώδικος», θύλλεγον οἱ ἀριστεροὶ ψάλτες. «Προσέξτε», λέγε οἱ πολιτικοφιλόσοφοι, οἱ πιὸ σαφεῖς καὶ οἱ πιὸ ρηχοὶ ἀπὸ ὅλους, «πίσω ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα ποὺ δὲν καταλαβαίνετε καὶ ποὺ κ' ἡμεῖς κατὰ βάθος δὲν καταλαβαίνομε παρὰ ἐντελῶς ἐξωτερικά, κρύβονται δόλιοι σκοποὶ, θεολογικοὶ, κοινωνικοὶ, πολιτικοὶ, ἀτομικοὶ. Μὴν κουράζεστε λοιπὸν καὶ μὴ σκύβετε στὰ δύσκολά των θεωρήματα. Κοιτάξετε τὴν εὐκολοχώνευτη τροφή σᾶς προσφέρομε, μασημένη κι' ὅλας, ἡμεῖς. Εἶναι ἀπὸ τὴς τροφῆς ποὺ τρώτε κάθε μέρα. Καθαριότης, προθυμία, σαφήνεια. Ἐκεῖ εἶναι ὁ κίνδυνος τοῦ ἄγνωστου, τοῦ ἀληθινῆς καινούργιου, ὁ κίνδυνος τῆς κούρασης καὶ τῆς ἀποτυχίας. Ἐκεῖ εἶναι τὸ σιγανὸ ἀνέβασμα πρὸς συμπεράσματα ποὺ στέκονται τόσο μακρυνὰ ἀπὸ τὴς συνηθισμένες μας σκέψεις καὶ ἐπιθυμίες. Ἐμεῖς προσφέρομε, σὲ ὅλους σας ἀνεξαιρέτα, ἓνα εἶδος μεθόδου Berlitz γιὰ νὰ διδαχθῆτε τὴ φιλοσοφία σὲ λίγα μαθήματα. Αὐτοὶ σᾶς παιδεύουν, σᾶς ξεδιαλέγουν καὶ στὸ τέλος σᾶς ἀφήνουν στὴ μέση ἐνὸς ἔρημου δρόμου, μακρυνὰ ἀπὸ τὴν ἐπιδοκιμασίαν καὶ τὴν ἀναγνώριση τοῦ κόσμου». "Ἄν βέβαια ὁ Ἡρακλῆς δίστασε μπροστὰ σ' ἓνα παρόμοιο σταυροδρόμι, εἶναι φυσικὸ πόσοι λίγοι βρίσκονται νὰ ἔχουν τὴ δύναμη καὶ νὰ διατάσουν ἀκόμα σ' αὐτό.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἰδέας καὶ μάλιστα ἡ γνωσιολογία τῆς οὔτε ἀπλῆς, οὔτε σαφῆς εἶναι, κατὰ τὴν ἔννοιαν ποὺ ζητοῦν οἱ ἀκατέργαστοι καὶ οἱ νωθροὶ τῶ πνεύματι, ὅσοι «θέλουν νὰ πάρουν μιὰν ἰδέαν» ἀπὸ φιλοσοφία, γιὰ νὰ τὴν χρησιμοποιήσουν ὅπου δεῖ. Παίρνοντας μιὰν ἰδέαν, δὲν παίρνει κανεὶς παρὰ μιὰ στραβὴν ἰδέαν. Ἡ γνωσιολογία, μάλιστα τοῦ Kant, ὅσο καὶ ἂν εἶναι ἀπλούστερη ἀπὸ ὅλες τὴς κλασσικῆς ἰδεοκρατικῆς θέσεις, ὅταν ἐπιπεδώνοντάς τὴν,

δέν τήν ἀδειάζη κινεῖς ἀπό κάθε οὐσιαστικό της περιχομένου, μένει πάντως ἀσαφής, περίπλοκη, «μεταφυσική».

Ἀπευθύνεται λοιπόν, σέ πολὺν λόγον καὶ σὲ ἀποκλειστικῶς θεωρητικούς ἀνθρώπους καὶ ἀδίκως τὴ φοβῶνται ὅσοι ἐνδομυθεύονται γιὰ τὴν ἀμεση κοινωνικὴ της ἐπίδραση καὶ γενικά γιὰ τὴν ἀγρία. Ἦταν ἐντελῶς ἀστέρο γὰ ἡλέη κινεῖς πρὸς τὴν ἰδεοκρατικὴ θεωρία της γνώσης γὰ ἀπευθύνθη σὲ ἓνα εὐρύτερο κοινό, καὶ μάλιστα γιὰ γὰ τὸ ἀποσπᾶσθ ἀπὸ ἀφελέστερες καὶ ρηχότερες φιλοσοφικὲς ἀποψεις. Ἡ ἀξία τῆς ἰδεοκρατίας οὕτε ἔγινε, οὕτε ποτὲ θὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἀπὸ τοὺς πολλούς, ποὺ ἱκανοποιοῦνται μὴ λιώτερη πνευματικὴ τροφή καὶ ποὺ οὕτε ἀντιγράφει, οὕτε χιόματα μορμὶ γὰ ἐλέγξουν. Δὲν μπορεί γὰ γίνῃ δόγμα, δὲν μπορεί γὰ πληρώσῃ τὴ μέρα τῶν ἀνθρώπων ἀντίθετα, ἔχει ὅλα τὰ ἐγώδια γιὰ γὰ τοὺς πλεῖστον οἱ ἔχοντες πολιτικώτερο, σὺν «κοινῶν γούρ». «Ὡστόσο λοιπὸν ἀπέλει τὰ ἰδεοκρατικά, ἔχει ἐγκαταλείπει καὶ τὴν ἐξέλιξη ποιητικῆς ἐπιχειρήσεως. Δὲν μπορεί ὅμως γὰ ἐγκαταλείπει τὴν ἐξέλιξη αὐτῆς αἰώνια ζωὴ καὶ ἀνεύματος, τὴν πεποιθήσῃ πρὸς θὰ βρεθῶν ἓνας ἢ δύο ἀνθρώποις, ποὺ καὶ τὴ φοβὰ θὰ ἀνταναγκάσῃ γὰ ἀντιγράψουν μέσα αὐτὴ ἀδιάρθρωση τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν δογματισμῶν, μὴ τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀδιάρθρωσης ἰστορίας, τὸν αἰώνια λόγος τοῦ ἀνθρώπου. Σ' αὐτοὺς ἀναφερόνται, ὅσο ταπεινὴ καὶ ἂν εἴναι, καὶ τὴ ἀγνή φιλοσοφικὴ προσπάθεια, εἴτε θέλων μελετῶντας της γὰ τὴν ἐναστενωσιθεῖν, εἴτε θέλων, συζητῶντας τὴν ἐπιστημονικὰ καὶ ἀνταίθετα, γὰ τὴν ἀνακηθῶν. Μία συζήτηση μπορεί γὰ γίνῃ γόνιμη ἀφρητηρία πνευματικῆς, ζωῆς καὶ θὰ ἦταν εὐχρῆς ἔργον καὶ ἡ δική μας μικρὴ προσπάθεια, ἀντιληπτὴ μάλιστα μὲ ὅσα ὅς τὰ σήμερα σχετικῶς πρόσκαιρα διατυπωμένα σὺν «Ἀρχεῖο», γὰ ἀύση ἀφρητῆ καὶ μὴν ἐπιστημονικὴ ἀνζήτηση, κρατημένη ἀπαρέγκλιτα σὺν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἠθους.¹⁾

1) Συζήτηση ὅπου ὁ λόγος δὲν ἔχει ἄμεσο σκοπὸ τὸ ἀσζητούμενο, οὐκ καὶ τὸν ἄλλο ἀσζητητῆ, ἀλλὰ τοὺς ποικίλους ἀγροικίς ἢ μὲλλον θεατές τῆς ἀσζητήσεως, δὲν εἶναι βέβαια ἀσζητήση σοφιστῆ. Συζήτηση ὅπου ὁ ἀσζητητῆ ἐλίσσεται μὲ τὴ συνειδητὴ προσπάθεια γὰ ἀπεκχώρη τὸ κοινὸ θέμα καὶ κινεῖται ἀπὸ λέξεις, γὰ γὰ διαθλάσῃ τὴν προσοχὴ πρὸς ἐπισημασθέντα ζητήματα, δὲν εἶναι

1. Ἡ γνώση ὡς παράσταση.

Πολὺς κόσμος καὶ πολλοὶ φιλόσοφοι, ὅταν μιλοῦν γιὰ θεωρία ἢ γιὰ γνώση, ἔχουν στὸ νοῦ τους μιὰν ἀπόλυτα παιθητικὴν σιάνη τῆς συνείδησης. Φαντάζονται ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἕνα ἀντικείμενο «αὐτὸ καθ' ἑαυτό», ποὺ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ συνείδηση ποὺ τὸ θεωρεῖ, μιὰν αἰσθητὴν οὐσία προικισμένη εἴτε μὲ σχῆμα, εἴτε μὲ χροῶμα, εἴτε μὲ ὄσμη, μὲ τὶς ποικίλες αἰσθητὲς ἢ μὲ μόνο τίς, καθὼς λένε, πρωτογενεῖς (primäre) ἰδιότητές του· καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὸ ὑποκείμενο, ἐπίσης σὰν ἕνα σῶμα προικισμένο μὲ τὸ νευρικό του σύστημα, ποὺ τὸ ὑπηρετοῦν οἱ πέντε αἰσθήσεις καὶ ἡ ἐσωτερικὴ αἴσθησις, ἡ αἴσθησις τοῦ πόνου τοῦ σωματικοῦ ἢ τοῦ ψυχικοῦ. Τὸ ἀντικείμενο γεννᾷ τὸν ἐρεθισμό τῶν αἰσθητηρίων νεύρων· καὶ ὁ ἐρεθισμὸς γεννᾷ τὸ αἰσθημα. Ἀπὸ τὰ αἰσθήματα, ποὺ ἔχουν γιὰ πρώτη αἰτία τὸ ἀντικείμενο, γεννιέται μέσ' στὴν συνείδηση, μέσ' στὸ ὑποκείμενο οἱ παραστάσεις τοῦ ἀντικειμένου. Ἡ παράσταση, μποροῦμε νὰ ποῦμε, πὼς εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, ἂν αἰτία εἶναι τὸ ἀντικείμενο. Τὴν φανταζόμεστε συνήθως σὰν τὸ «ἀποτύπωμα» τοῦ ἀντικειμένου. Ἔχει ὅλες τὶς ἰδιότητες τοῦ ἀντικειμένου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὕλικότητα. Εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο μεταγγισμένο στὴ σφαῖρα τοῦ ψυχικοῦ. Οἱ παραστάσεις συνδυάζονται ἀναμεταξύ τους, κατὰ τὴν ἀλληλουχίαν ποὺ μᾶς ὑπαγορεύει ἡ αἴσθησις, κατὰ τὴν ἀκολουθίαν ἢ τὸν συγχρονισμό ποὺ δείχνουν τὰ αἰσθήματα. Ὅταν συνδυάζομε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τίς πα-

βέβαια συζήτηση ποὺ ἀξίζει τὸν κόπο. Ἄν μερικοὶ ὑρέγονται τέτοια συζήτηση, θὰ τοὺς ἀφήσαμε νὰ τὰ ποῦν μοναχοί τους. Ἄν, λόγου χάριν, συγχίζοντας τὸ «δέον» (Sollen) τῆς ἀπεξίτης κοινωνίας, ποὺ θέτει γιὰ σκοπὸ ἡ ἰδιοπραγία καὶ τὴν κατηγορίαν τῆς ἀναγκαιότητας, (Müssen), (Δρ. Α. Γλην ο. ὁ Ν. Πρωτοπόροι 1933 σελ. 214) ἐννοοῦν νὰ βγάλουν συμπεράσματα ἀδιαιρέτα, καὶ ἀφοῦ τὰ διανθίσουν μὲ ἀγοραῖα εὐφυολογήματα νὰ τὰ προσφέρουν σὲ ἐκείνους ποὺ εἶναι ἀρκετὰ ἄξεστοι γιὰ νὰ τὰ δέχονται ὑπὸ τὸ πρόσχημα θεωρητικῆς συζήτησης· ἂν, μὲ ἄλλα λόγια, ἐννοοῦν νὰ ἐφαρμόσουν τὴ θεωρίαν τους καὶ νὰ κάνουν πολιτικὴν, καὶ τὴ στιγμή ποὺ θέλουν νὰ φαίνονται πὼς κάνουν ἐπιστήμην, τότε, ἄς τῶχον ὑπ' ὄψη τους ἀπὸ τοῦδε, δὲν θὰ λάβουν ἀπὸ μέρος μας καμμιὰν ἀπάντησιν. Ὅστε καὶ τὴν ἀξίωσιν Κρατήσαμε τὴ συζήτηση σ' ἕνα ὀρισμένο ἐπίπεδο καὶ μὲ ἄλη τους τὴν ἐξυπνίδα δὲν θὰ καταφέρουν νὰ μᾶς παρασύρουν πρὸς τὰ κίττα.

ρασιότητες, που προκαλεί ένα και το αυτό αντικείμενο, τότε έχουμε αντίληψη (Wahrnehmung) αυτού του αντικειμένου. Και αντίληψη του αντικειμένου είναι ταυτόσημη με τη γνώση του αντικειμένου. Γνώση λοιπόν για τους πολλούς είναι αντίληψη και αντίληψη το άμεσα παρευγόμενο των παραστάσεων που πηγάζουν αποκλειστικά από τις αισθήσεις. Και έτσι φαίνεται και η γνώση αποκλειστικά στηριγμένη σε ό,τι μέσα μας γεννούν οι παραστάσεις. Διαπίστωση και γνώση είναι το ίδιο πράγμα. "Η γενικότερη η γνώση είναι καθαρά προϊόν της αίσθησης."

"Αν παρατηρήσουμε όμως βαθύτερα το γνωστικό φαινόμενο, θα δοούμε πως μπορούν να γεννηθούν πολλές αντιφάσεις για τη συνειδητοποίηση της παρόστασης ή της αντίληψης με τη γνώση."

Για να είναι η γνώση παρόσταση, πρέπει να υπάρχει κάποια ταυτότητα του αντικειμένου και της παρόστασης. Η παρόσταση των αντικειμένων είναι ένα ασύλληπτο, άπειρο και γενικό χιός. Και το ένός αντικείμενο οι δυνατές παραστάσεις είναι ανασυρίμνιτες. "Η γνώση ζητάει σταθερότητα και τάξη. Στην ελαστική, από άποψή της τη σπουδαιότερη γνώση, το χιός της πραγματικότητας δεν έχει θέση." "Ο επιστήμονας ξεχωρίζει σημαντικά από αισθημνία, ενδοσκοπννται από αδιαφορία και για να συλλάβη το όλο, κάνει τους από πηγή άπειρη στήν των παραστάσεων που έχει σχηματίσει, τις αναπληρώνει, τις ξεδιαλέγει και τις διαμορφώνει". Κάνει μια διαφορά από μέρηα δεν είναι απλή έκδοξη παραστάσεων. Και αυτό το γεγονός άκρως, ή πρώτα και

1) "Έτσι σκέπτεται ο εμπειρισμός και όλη η αισθησιοκρατική φιλοσοφία. Την κλασική διατύπωση αυτόν των απόψεων, που έδωε και ανάγερη από ποιούμε, χωρίς όμως να μεταβάλλουν στην ούση, βρούμε από Locke II (1913) II § 6, 24, 25, Versuch über den menschlichen Verstand, (γερμ. μεταφρ. έκδ. F. Meiner.) II (1911) Kap. IV. I § 1. H u m e κίρη Untersuchung über den menschlichen Verstand, (γερμ. μεταφρ. έκδ. F. Meiner), 1928, Kap. II, σελ. 17 κ.λ. Δες και Η λ ά τ ο ν ο ς θραύτηας έκδ. ΟΠα για αισθάνεται έκαστος, καιάται έκάστη και κενδονεται είναι. 1961, 1980.

2) Δεν ξεχωρίζουμε παρόσταση και αντίληψη από αποκείμενο, γιατί ή ανεβλέπομε αποκλειστικά από κοινό κορσισιαχίον ότι ήα έχουν μοναδική πηγή την αίσθηση.

3) R u s s e l l Philosophie d. Materie (1939) γερμ. μεταφρ. έκδ. 1961, σελ. 7.

4) R i e k e r t σελ. 122, G o y s e r Das Gesetz d. Erache (1913) σελ. 11

ὡς τὰ τώρα ὁ ἐπιστήμονας ἐργάζεται μετὰ τις παραστάσεις του, μπορεῖ νὰ μᾶς γεννήσῃ τουλάχιστον τὴν ἀμφιβολία περὶ τοῦ ὅτι ἡ γνώση δὲν εἶναι πάντοτε καὶ δὲν εἶναι μόνο παράσταση.

Μπορεῖ βέβαια νὰ μᾶς ἀντιταχθῇ πὼς δὲν εἶναι ἀνάγκη ἡ παράσταση νὰ συμπίπτῃ μετὰ τὸ ἀντικείμενο· ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχῃ κάποια ἀναλογία ἀναμεταξύ των. Πρέπει αὐτὴ τὴν ἀντίρρηση νὰ τὴν προσέξωμε καὶ νὰ παραδεχθῶμε, πὼς ἐκεῖνοι ποὺ θεωροῦν τὴ γνώση ταυτόσημη μετὰ τὴν ἀντίληψη, ἐννοοῦν ἢ μιὰ σύμπτωση τῶν πρωτογενῶν ἰδιοτήτων, ὄχι μιὰν ἀπόλυτη σύμπτωση, ἢ γενικὰ μιὰν ἀπόλυτην ἐξάρτησιν τῆς παθητικῆς γι' αὐτοὺς γνωστικῆς ἐνέργειας ἀπὸ τὴν παράσταση.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὸ ἂν παραδεχθῶμε, ἓνα ἄλλο ἐπιχείρημα ἔρχεται νὰ κλονίσῃ τὴ βαθιὰ ριζωμένη στὴν καθημερινὴ ζωὴν ἀντίληψη, πὼς γνώση εἶναι παράσταση. Γιὰ νὰ ὑπάρξῃ γνώση, κατὰ τὴ θεωρίαν ποὺ τώρα ἐδῶ ἐκθέτομε, πρέπει τὸ ἀντικείμενο καὶ ἡ παράστασί του, τὸ πρωτότυπο καὶ τὸ ἀποτύπωμά του, νὰ βρίσκονται ὅπωςδήποτε σὲ κάποιαν ἀνταπόκρισιν. σὲ μιὰ σχετικὴ σύμπτωση τὸ ἓνα μετὰ τ' ἄλλο. Καὶ θὰ χρειασθῇ βέβαια κάποιος ποὺ νὰ διαπιστώσῃ αὐτὴ τὴ σύμπτωση. Αὐτὸς ὁ κάποιος εἶναι τὸ ὑποκείμενο. Ἡ διαπίστωση τῆς σύμπτωσης εἶναι μιὰ γνώση τοῦ ὑποκειμένου. Εἶναι ὅμως καὶ αὐτὴ, σὰ γνώση ποὺ εἶναι, παράσταση; Ἄν, ἀφοῦ εἶναι γνώση, ἦταν παράσταση, θὰ ἔπρεπε πάλι νὰ ἔλθῃ ἓνας τρίτος καὶ νὰ διαπιστώσῃ τὴ σύμπτωση τῆς παράστασιν αὐτῆς μετὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης, ποὺ ἀποτυπώνεται ἢ ποὺ ἀνταποκρίνεται στὴν παράστασιν αὐτήν· γιὰ τὴν παράστασιν δὲν εἶναι νοητὴ χωρὶς ἓνα ἀντικείμενο ποὺ παριστάνεται. Ἄλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ διαπίστωση εἶναι γνώση μαζὺ καὶ παράσταση, καὶ θὰ χρειάζονταν μιὰ ἄλλη διαπίστωση τῆς σύμπτωσης τῆς μετὰ τὸ ἀντικείμενο. Ἔτσι ὅμως ποτὲ δὲ θὰ φθάναμε σὲ μιὰν ὀριστικὴν γνώσιν. Αὐτὸ εἶναι τὸ παλιὸ ἀριστοτελικὸ ἐπιχείρημα τοῦ «τρίτου ἀνθρώπου», ποὺ ξαναγυρίζει στὴ νεώτερη φιλοσοφία. Ἄλλως τε ποτὲ δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ διαπιστώσωμε τὴ σύμπτωση ἑνὸς ἀντικειμένου μετὰ τὴν παράστασιν, ὥστε τὸ ἀντικείμενο νὰ χρησιμεύσῃ ἐδῶ

1) Locke, ἐνθ. ἀν. I Κεφ. 8 § 9. Τέτοιες θεωρεῖ ὁ Locke τὴ στερεότητα, τὴν ἔκτασιν, τὴ μορφὴν, τὴν κίνησιν καὶ ἡρεμίαν καὶ τὸν ἀριθμὸν.

ὡς κριτήριο τῆς ἀλήθειας τῆς παρούσας. Θὰ διαπιστώνται μόνο τῆ σύμπτωση μιᾶς παρούσας μετ' ἄλλης παρούσας. Καί τότε θὰ ἔπρεπε νὰ υποθέσωμε, πὺς αὐτὲς σημαίετον, γιατί συμπύκτων καὶ πρὸς ἓνα τρίτο κοινὸ κριτήριο, τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ καὶ' αὐτὸ. Ἀλλὰ τὸ τελευταῖο μᾶς εἶναι ἀγνώστο. "Ὅ,τι γνωρίζομε ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμον, τὸ ξαίρατε μέσα τῶν αἰσθησέων μας. Μόνο αἰσθητικὴ κατέχομε, καὶ ἀναφέρομε ἀπὸ ἴδιο ἀντικείμενο. Ἀμεση ἐποχή, ζωοῖς τὸ ἐνδύμεσο τῶν αἰσθησέων, δὲν μποροῦν νύχομε μετ' ἴδιο τὸ πρῶτο, μετ' ἴδιο τὸ πρῶτο αὐτὸ καὶ' αὐτὸ. Μονάχοι αὐτὴ ἡ ποιότητος ἀρετὴ νὰ κλονίσῃ μέσα μας τὴ δοξαρία, πὺς καθε γνῶσις εἶναι καὶ παρούσας. Ἡ διαπίστωση τῆς οὐσιαστικῆς τῆς παρούσας καὶ τοῦ ἀντικείμενου εἶναι γνῶσις ὅ' αὐτὸ δὲ ζωοῖς ἀμφιβολία εἶναι ὅπως καὶ ἡ διαπίστωση αὐτῆς παρούσας; 1) Ἀπὸ τώρα μόνο ποῦ παρούσας θετικῶς νὰ ποῦμε πὺς ἂν εἶναι μόνο παρούσας, τότε ἡ γνῶσις εἶναι καὶ ἀδύνατος, ἀρκοῦ ἢ θὰ φθάνατο καὶ ὅ' μιᾶν ὁριστικῆ διαπίστωση τῆς οὐσιαστικῆς τῶν ποιότητων μετ' ἴδιο ἀντικείμενο.

Ἡ καὶ ἂν αὐτὸ δὲν ἀρκοῦται, ἀπολαμβάνει ἡμέσως καὶ μετ' ἄλλῃ ἀπορία, καὶ διαλευκαίνει ἀκόμα περισσότερο τὴν ἔννοια τῆς γνῶσις ὡς παρούσας. Πολλὸ συχνά ἡ γνῶσις θέλομε νὰ εἶναι γνῶσις τοῦ πραγματικοῦ. "Ὅ,τι θέλομε τότε νὰ γνωρίζομε, ἀρετὴ νὰ ἔχει τὸν ζωοῦ τοῦ πραγματικοῦ. Καὶ ἀρετὴ νὰ μαρτυροῦμε νὰ λέγομε αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο εἶναι ἢ δὲν εἶναι πραγματικό. 2) Ὅταν ἔχομε μαρτυρία μας ἓνα μαῦρο κονδυλοφόρο καὶ ἡ παρούσας μας ἔχει γιὰ πορευόμενον ἓνα κονδυλοφόρο ὅμοιο ἀπὸ σχῆμα καὶ ἀπὸ ζωοῦ, τότε ξαίραμε καὶ καὶ ποῦ εἶναι πραγματικό, ἔχομε τὴ γνῶσις πὺς ὁ κονδυλοφόρος εἶναι μαῦρος. 3) Θεωρητικὸς ἀνθρωπος, ὁ ἐπιστήμονας, καὶ θέλει τὴ γνῶσις τοῦ αἰσθητοῦ, θέλει, ἐκτὸς ἄλλων, καὶ τὴ διαπίστωση ὅτι τὸ ἀντικείμενο εἶναι, δηλαδή εἶναι πραγματικό ἢ ἀληθινό. Αὐτὸς ἔχει τότε μόνο γνῶσις.

1) R i e k e r t ἐνθ. σελ. 120. ἀν. W i n d e l h a n d B i n d l. in die Philosophie, 1923, σελ. 198. Η λέξινο εὐθεσίον 184 d.

2) Διαλέγομε τὴν κατηγορία τῆς ὕπαρξης ἢ πραγματικότητας, ἀμφιβάλλοντες μερικὰ ἀπ' ὅσα γι' αὐτὴ θὰ ἐπιθέσωμε πᾶρα κατω, ὅταν διαπιστώσωμε τὸ ἅλο σύστημα τῶν κατηγοριῶν. Τὴν ἀναφέρομε ἔδω, γιὰ νὰ καὶ δείξωμε μετ' ἴδιο παράδειγμα τῆς, καὶ μᾶς φαίνετα καὶ τὸ πᾶ καὶ ἀλλῶ, τὸ ἀβίαστο τῆς θεωρίας τῆς γνῶσις ὡς παρούσας.

ὅταν μπορεῖ νὰ πῆ, πὼς αὐτὸ ποὺ βλέπομε ἢ αὐτὸ ποὺ στοχαστήκαμε εἶναι ἢ δὲν εἶναι πραγματικὸ ἢ ἀληθινό. Καὶ προβάλλει ἀμέσως τὸ ἐρώτημα· ποῖο εἶναι τὸ κριτήριον, ποὺ θὰ μᾶς κἀνῃ νὰ ξεχωρίσωμε τὸ ἀληθινὸ ἀπὸ τὸ μὴ ἀληθινό; Εἶναι ὀλοφάνερο, πὼς χωρὶς ἓνα τέτοιο κριτήριον δὲ θὰ βροῦμε τὸ ἀληθινὸ καὶ δὲ θᾶξωμε τὴ γνώση, ποὺ ἐπιδιώκομε νὰ ἀποκτήσωμε.

Τὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐρώτησιν αὕτη τὴν ἔχει πολὺ πρόχειρον ὁ κοινὸς νοῦς. Κριτήρια τοῦ ἀληθινοῦ εἶναι τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα. Ὅσες παραστάσεις ἑνὸς ἀντικειμένου ἀνταποκρίνονται σ' αὐτὰ, εἶναι ἀληθινές· εἶναι παραστάσεις ἑνὸς πραγματικοῦ ἀντικειμένου, ποὺ ὑπάρχει στὸν αἰσθητὸ κόσμον· οἱ ἄλλες εἶναι ψεύτικες. Δηλαδή προστίθεται ὁ κοινὸς νοῦς πὼς τὰ πράγματα εἶναι ἀληθινὰ καὶ ὕστερα συγκροτεῖ τὴ γνώση ἀπὸ τῆς παραστάσεως ποὺ ἀνταποκρίνονται στὰ ἀληθινὰ αὐτὰ πράγματα. Μὰ ἡ φιλοσοφία αὕτη τὴν προϋπόθεσιν δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀφήσῃ ἀνεξέταστη. Τὸ νᾶξωμε συνείδησιν ἑνὸς μαύρου κονδυλοφόρου καὶ τὸ νᾶξωμε συνείδησιν, πὼς ὁ μαῦρος αὐτὸς κονδυλοφόρος εἶναι ἀληθινός, δὲν εἶναι τὸ ἴδιον πρᾶγμα. Στὴ δεύτερη περίπτωσιν προστίθεται κάτι εἰς τὴν παράστασιν, ποὺ δὲν εἶναι παράστασις· ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἀληθινοῦ. Κάθε τί ποὺ γνωρίζομε ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμον, πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ ποῦμε πὼς εἶναι πραγματικὸ ἢ ἀληθινό· πρέπει κάτι λοιπὸν νὰ προσθέσωμε εἰς τὸ παραστατικὸ τοῦ μέρους. Καὶ αὐτὸ τὸ κάτι τὸ λέμε μορφή. Ὅτι γνωρίζομε ἀπὸ τὸν αἰσθητὸ κόσμον, πρέπει λοιπὸν νὰ πάρῃ τὴ μορφή τοῦ ἀληθινοῦ, πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς τὴν παράστασίν του μιὰ διαπίστωσιν ποὺ δὲν εἶναι δοσμένη ἀπὸ τὴν αἴσθησιν. Βέβαια αὕτη ἡ μορφή τοῦ πραγματικοῦ ἢ ἀληθινοῦ δὲν εἶναι ἡ μόνη. Μόνον γιὰ παράδειγμα καὶ ἀνεξέταστη ἀκόμα τὴν παρουσιάζομε. Ὅσο προχωρεῖ ἡ γνώση τόσο περισσότερες καὶ εἰδικότερες μορφές προσλαμβάνει τὸ ἀντικείμενό της. Ἀντίθετα πρὸς ὅλες αὐτὰς τὰς μορφάς, τὸ παραστατικὸ μέρος τοῦ ἀντικειμένου λέγεται ὕλη ἢ περιεχόμενον. Ἔτσι λοιπὸν σὲ κάθε ἀντικείμενον τῆς γνώσεως μας διακρίνομε μορφή καὶ ὕλη ἢ περιεχόμενον. Τὸ περιεχόμενον μᾶς τὸ δίνει ἡ παράστασις· καὶ ἀπόδειξιν τῆς ἀλήθειάς της μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ πρᾶγμα ποὺ παριστάνεται. Ἰδιὸν εἶναι ὁμῶς τὸ κριτήριον τῆς μορφῆς, τοῦ ἄλλου στοιχείου τῆς γνώσεως.

Πότε μπορούμε να πούμε· τούτο είναι αληθινό και τούτο δεν είναι αληθινό; "Αν παίρναμε για κριτήριο πάντα το πράγμα, τότε θα καταλήγαμε στην ακόλουθη ταυτολογία· κριτήριο της αλήθειας ενός πράγματος είναι το πράγμα, που προϋποθέτουμε αληθινό.¹⁾ Και έτσι κριτήριο θα γινόταν ακριβώς το ακριβές. Πρέπει λοιπόν να αρχίσουμε σοβαρά να αμφισβύλλουμε, πρώτα αν γνώση, χωρίς την προσθήκη στις παραστάσεις ενός διάφορου στοιχείου, μπορεί να υπάρξει· και ύστερα, αν αυτό το στοιχείο μπορεί να «βγῆ ἀπὸ τὰ πράγματα», αν μπορεί με άλλα λόγια να βρῆ τὸ κριτήριό του στα πράγματα. Τότε όμως πού θα βρεθῆ; Μήπως α' είναι άλλων κόσμων αληθινό, αλλά διάφορο ἀπὸ τὸν πραγματικό πὸν ἀτέκτα πίσω ἢ ἀπάνω ἀπὸ τις παραστάσεις; *Αὐτὴ τὴν ἐκδοχὴ τὴν μεταφυσικὴν τὴν ἀρνιέται ἀπόλυτα ἡ κριτικὴ καὶ γενικὰ ἡ ἰδεοκριτικὴ σκέψη.*²⁾

"Έτσι βρισκόμαστε σ' ένα ἀδιέξοδο. Και βρεθήκαμε α' αυτό, γιατί ξεκινήσαμε ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένην ὑπόθεση, πὸς γνώση εἶναι παρίστασις, δηλαδή ἀνυπαρξία, ἀποτύπωση ἑνὸς ἀντικειμένου, ἐνῶ ἡ παρίστασις εἶναι ἀπλῶς μιὰ προϋπόθεση τῆς γνώσης.³⁾ Καὶ ἀναχωρήσαμε σκόπιμα ἀπὸ αὐτὴ τὴ βίαση, ὄχι γιατί συζητιέται σοβαρά, πὸς γνώση εἶναι παρίστασις, μὰ γιατί θὰ μᾶς βοηθήσουν οἱ παρατηρήσεις μας αὐτὲς νὰ μποῦμε πιὸ εὔκολα στὴ θετικὴ ἀνάπτυξη τοῦ νοήματος τῆς γνώσης. Γνώση δὲν εἶναι παρίστασις, ἀλλὰ κρίσις. Αὐτὸ καὶ ἄλλο; ἔχουμε νὰ τὸ εἶχαμε δῆ ἀπὸ τὴ στιγμή πὸν πιὸ πρὶν ζητούσαμε σὲ καὶ τι ἐπιστητὸ νὰ δώσωμε τὴ μορφή τοῦ αληθινοῦ. "Ἡ γνώση δὲν εἶναι μόνο παρίστασις· μοιραία ἀξιώνει τὴν ἀνθρώπιμά μας στὴν κρίσις.⁴⁾ Αὐτὸ δὲν τὸ ἀμφισβητεῖ καὶ ὁ σοβαρὸς ἐμπειρισμὸς. Καθορίζει ὅμως τὴν κρίσις, πρῶτα σὰ μιὰ σύνδεση παραστάσεων, καὶ ὕστερα σὰ μιὰ σύνδεση ὑπαγορευμένη ἀπὸ τις ἀλληλουχίες πὸν ἐνυπάρχουν στα πράγματα. "Αν θεωρήσωμε ὅμως πὸς κρίσις εἶναι μιὰ ἀπ' ἔξω ἐπιβεβλημένη σύνδεση παραστάσεων, πὸν ἀπλῶς τὴν ἀναγνωρίζει ἡ συνείδησις, τότε εἶναι

1) R i e k e r t ἐνθ. ἀν. σελ. 130.

2) R i e k e r t ἐνθ. ἀν. σελ. 118.

3) K a n t Logik, Einl. V. (ἐκδ. Phil. Bibl.) (1904) σελ. 37.

4) Πλάτωνος Θεαιτ., 186d "Ἐν μὲν γὰρ τοῖς παθήμασιν οὐκ εἶναι ἐπιστήμη, ἐν δὲ τῷ περὶ ἐκείνων συλλογισμῷ.

τὸ ἴδιο σὰ νὰ λέμε πὸς γνώση εἶναι παράσταση καὶ θὰ καταλήξωμε στὸ ἴδιο ἀδιέξοδο πού εἰδείξαμε πρὶν. Ἡ σύνδεση εἶναι ἀσθητικὰ συνδεμένη μὲ τὴ μορφή τῆς κρίσης, δηλαδή μὲ τὸ κριτήριο τῆς πραγματικότητας καὶ γενικὰ τῆς ἀντικειμενικότητάς της. Ἄν λοιπὸν δεχθοῦμε πὸς καὶ ἡ σύνδεση εἶναι ὑποταγμένη στὴν αἴσθησι, τότε καὶ ὅλη ἡ κρίσις μένει καθαρὸ παραγόμενον τῆς αἴσθησις. Καὶ πράγματι ἔτσι φανταζόνται οἱ περισσότεροὶ τὴ σύνδεση τῶν παραστάσεων. Ἔχω τὴν παράσταση τοῦ τραπέζιου, ἔχω καὶ τὴν παράσταση τοῦ πράσινου· τίς συνδυάζω, ἐπειδὴ τίς βλέπω συνδυασμένες, καὶ λέω· τὸ τραπέζι εἶναι πράσινο. Ἢ ἂν θέλετε, ἔχω τὴν παράσταση τοῦ πράσινου τραπέζιου. τὴν ἀναλύω καὶ σχηματίζω τὴν κρίσις, πὸς τὸ τραπέζι εἶναι πράσινο. Γι' αὐτὴ τὴν ἄποψη βρίσκονται ἐπίσημα παραδείγματα στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ὅπου συχνὰ ὑποστηρίζεται, πὸς βέβαια ἡ γνώσις δὲν εἶναι παράσταση, εἶναι κρίσις· μὰ ἡ κρίσις συντίθεται μόνο ἀπὸ παραστάσεις ἢ καὶ ἀναλύεται μόνο σὲ παραστάσεις. Γίνεται ἔτσι καὶ ἡ κρίσις ἀποκλειστικὸν προϊόν τῆς αἴσθησις.

Καὶ ὅμως καὶ στὴν ἀπλούστερη γνώσις, στὴν ἀπλούστερη ὀνοματικὴ κρίσις (Benennungsurteil), προστίθεται ἓνα στοιχεῖο, πὸν δὲν εἶναι παράσταση· τὸ στοιχεῖο πὸν τὴ σύνδεση αὐτὴ τὴ θεμελιώνει καὶ λογικὰ τὴν ἐπιβάλλει. Γνώσις εἶναι ἀδιανόητη χωρὶς τὴ θεμελίωσή της, χωρὶς τὴν δικαιολόγησι τῆς ὑπαρξήσ της. Ἐν τούτοις αὐτὴ ἡ δικαιολόγησι δὲν βρίσκεται στὴν παράσταση. Ἀναφέραμε καὶ πρὶν μιὰ ἀπὸ τίς ἀπλούστερες μορφὰς τῆς γνώσις, τὴ μορφή τοῦ ἀληθινοῦ ἢ πραγματικοῦ, πὸν ἀπὸ τὴ γνώσις κανενὸς αἰσθητοῦ δὲν μπορεῖ νὰ λείψη, καὶ εἶδαμε πὸς δὲν εἶναι ἡ ἴδια παράσταση, ἂν καὶ εἶναι στοιχεῖο ἀπαραίτητο κάθε κρίσις, πὸν περιέχει τὴ γνώσις ἑνὸς αἰσθητοῦ, γιατί αὐτὸ τὸ στοιχεῖο καθορίζει τὴ σχέση πὸν ἔχει τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὴ γνωστικὴν ἐνέργειαν, ἂν μπορεῖ δηλαδή νὰ εἶναι γι' αὐτὴν ἀληθινὸ ἢ ὄχι. Δὲν μποροῦμε αὐτὸ τὸ κριτήριο τοῦ ἀληθινοῦ νὰ τὸ βροῦμε στὸ πρᾶγμα, πὸν ἀκριβῶς ζητᾶμε νὰ μάθωμε ἂν εἶναι ἀληθινόν. Δὲν μπορεῖ τὰ ὅσα κρίνουν νὰ εἶναι ἴδια μὲ ὅσα κρίνονται. Μὲ ἄλλα λόγια, ἂν ἡ σύνδεσι τῶν παραστάσεων στὴν κρίσις γίνεται κατὰ τὴν ὑπαγόρευσι τῆς αἴσθησις, τίποτε δὲν ἐγγυᾶται τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσις. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ μόνον ὅταν ἡ σύνδεσι γίνεται μὲ κριτήρια πὸν εἶναι ἔξω ἀπὸ

τὴν αἴσθησι. Γιὰ νᾶχομε λοιπὸν γνώση θεμελιωμένη ἀντικειμενικά, πρέπει νὰ βρεθῆ μιὰ ἢ καὶ περισσότερες ἀρχὲς ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν αἴσθησι, ποὺ νὰ θεμελιώνουν τὴς κρίσεις, ποὺ νὰ προσδιορίζουν τὴ σύνδεσι τῶν παραστάσεων εἰς τὴν κρίσι. Ἐξο ὅμως ἀπὸ τὸ αἰσθητὸ εἶποτε τὸ ἀληθινὸ δὲν φαίνεται, εἰς στενὴ καὶ παιδῶς θὰ δοῦνε παρακάτω, ἀπόλυτη προσδιορισμένη ἔννοια εἰς τὴν ὁποία μεταχειρίζομαστε εἰς τὴν λέξι. Καὶ πρὸς παιδῶς ἀκόμα ὑπάρχει σημαίνει ὑπόθεσι γιὰ τὴς αἰσθήσεις, εἰς θέλομε νὰ ἀρήσομε εἰς λέξις τὴ συνειδημένη τὴς ἔννοια. Ἐπειὸς ἀνεξαρτήτως καὶ δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴς αἰσθήσεις καὶ καὶ τὴς αἰσθήσεις καὶ ὅμως ἔχει νόημα, ἔχει σημασία γιὰ τὴν ἀνάστασι τῆς λογικῆς θεμελιωμένης ἢ, μὲ ἄλλην ἐφαρμογή, τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσης. Καὶ αὐτὸ ποὺ ζητοῦμε, ὅσα παραδοξὰ καὶ ἄν φάνηται εἰς τὸν ἀριστοτέλη, εἶναι ὅμως σύμφωνα μὲ τὰ αἰτήματα τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ζητοῦν κρίσις καὶ ἀναλήματα κρίσεων θεμελιωμένα εἰς κριτήρια ἀντικειμενικά. Ἐν δὲν βροῦμε εἰς τὰ ἀντικειμενικά κριτήρια, τότε κλονίζεται ἡ ἀντικειμενικὴ ἐπιπέδω τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν καὶ πέφτομε εἰς τὴν ἀπόλυτη ἀσυνεχί τῆς γνώσης, ὅπου τὴν ἐπιδιώκουν τουλάχιστον οἱ ἐπιστήμεις καὶ ἀντίρρησης.

Ἀποκρούοντες τὴ θεωρία τῆς γνώσης ὡς ἀντίληψις ἢ παραστάσις ἢ καὶ ὡς ἀπλή σύνδεσις παραστάσεων, ἀποαρνούμε καὶ τὴν ἀποτυπωτικὴν θεωρίαν τῆς γνώσης, τὴν πρὸ βραχίονα θεωρημένη μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Αὐτὴν πρέπει νὰ θεωρήσομε ὡς πρώτη αἰτία τῆς προκριτικῆς μεταρρυθμῆς. Ἀπὸ γὰρ καὶ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπου, πὺς ἀπλή ἀντίληψι παραστάσεων ἢ ἀναλήψις ἐξωτερικῆς τῶν παραστάσεων δὲν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐνότητα καὶ εἰς τὴν σταθερότητα ποὺ ζητοῦσε εἰς τὴν γνώσι. Καὶ ὅμως δὲν μπορούμε ἄλλοιῶς νὰ φαντασθῆ τὴν γνώσι παρὰ εἰς ἀποτύπωσι τοῦ γνωστέου ἀντικειμένου. Μιὰ ποὺ ἀποκλείονταν οἱ παραστάσεις ποὺ, καὶ ὡς εἶναι ἀπειρεῖς καὶ φραγτῆς, μόνο εἶναι ἀπειρο καὶ φραγτὸ ἀποτύπωσι θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδώσουν, ἔπρεπε, γιὰ νὰ ὑπάρξῃ γνώσι, νὰ δημιουργηθῆ εἷς ἐνιαῖος καὶ σταθερὸς κόσμος πέρα ἀπὸ τὴν παραστάσι, εἷς κόσμος ὑπερβατικῶς, καὶ αὐτὸνοῦ ἢ ἀποτύπωσι νὰ γίνῃ ἡ γνώσι τοῦ ἀληθινοῦ, τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Εἶναι ζήτημα εἰς ὁ Πλάτωνας μόνος ἐξέφυγε ἀπὸ αὐτὴ τὴν θεωρίαν, μέσα εἰς ὅλη τὴ φιλοσοφίαν ὡς τὸν Leibniz καὶ κο-

ρίως τὸν Kant. Ὁ κόσμος τῆς ἀκινήσιας τοῦ Παρμενίδη, ὁ κόσμος τῶν ἀτόμων τοῦ Δημοκρίτου, ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν τῶν Πλατωνικῶν, ἡ οὐσία τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ οὐρανὸς τῶν χριστιανῶν, ἔχουν τὴ ρίζα τους στὴν ἀποτυπωτικὴ θεωρία καὶ αὐτὴ ἔχει τὴν πρώτη της αἰτία στὴν ἀντίληψη τῆς παθητικότητος τῆς συνείδησης.

Ἡ συνείδηση ὅμως δὲν εἶναι παθητικὸς δέκτης καὶ ἀπεικαστὴς τῶν ἀντικειμένων, ποὺ ὑπάρχουν ἔτοιμα πρὶν καὶ ἔξω ἀπ' αὐτήν. Ἡ συνείδηση στὸ ἄγνωστο, στὸ προβληματικὸ ποὺ μᾶς παρέχει ἡ καθαρὴ αἰσθήση, δίνει μορφή. Γνώση εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ἀδιάκοπο δόσιμο μορφῶν, σύμφωνα μὲ ὠρισμένους λογικοὺς νόμους. Καὶ τὸ ἀντικείμενο ἀρχίζει νὰ ὑπάρχη μὲ τὴν πρώτη μορφή ποὺ θὰ πάρη. Ὅσοι εἰδικώτερες μορφές παίρνει, τόσο καθορίζεται καὶ ὀλοκληρώνεται, τόσο καὶ προχωρεῖ ἡ συνείδηση στὸν ἀτέρμονα δρόμο τῆς ἀπόλυτης γνώσης τοῦ ἀντικειμένου, τῆς ἀπόλυτῆς του διαμόρφωσης. Αὐτὴ ἡ ἐνεργητικότητα, ἡ αὐτενέργεια (Spontaneität) τῆς συνείδησης χωρίζει τὴν προκριτικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὴ μετακαντιανὴ ἰδεοκρατικὴ φιλοσοφία, ποὺ στηρίζεται ὀλοκληρῶς, ὅσον καὶ ἂν σὲ ἀπώτερα συμπεράσματα διαφωνεῖ, στὴν Κριτικὴ τοῦ καθαρῶς λόγου τοῦ Kant. Μόνο μὲ τὶς σκέψεις τῆς κριτικῆς αὐτῆς πολεμιέται ἡ κακὴ μεταρυσικὴ εἴτε τῆς ἰδέας, εἴτε τοῦ ὕλισμου. Τὴν ἔκθεση αὐτῶν τῶν σκέψεων θὰ ἐπιχειρήσωμε στὶς ἐπόμενες παραγράφους.

2. Ἡ γνώση ὡς συνθετικὴ κρίση a priori.

Μὲ τὴν ἀρνητικὴ προκαταρκτικὴν ἔρευνα ποὺ ἐπιχειρήσαμε βρήκαμε τὸ δρόμο ποὺ θὰ πρέπει ἀπὸ δῶ καὶ πέρα θετικὰ νὰ πάρωμε. Ἡ γνώση δὲν εἶναι μόνον παράσταση, γιατί χωρὶς κάποια μορφή δὲν ὑπάρχει γνώση καὶ ἡ μορφή δὲν εἶναι δεδομένο τῶν αἰσθήσεων καὶ ἐπομένως παράσταση. Πρέπει κάποια μορφή νὰ προσδίδεται θεωρητικά, νὰ κατηγορεῖται σ' ἓνα ἀντικείμενο γιὰ νὰ ὑπάρξη γνώση. Εἶναι ἄρα ἡ γνώση κρίση, δηλαδὴ μιὰ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ ἀπόφραση γιὰ ἓνα ἀντικείμενο. Ἡ κρίση δὲν εἶναι σύνδεσμος ἀπλῶς παραστάσεων, ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς παραστάσεις ὑπαγορευόμενος, γιατί τότε θὰ ἔλειπε ἡ ἐγγύηση τῆς ὀριστικότητος τοῦ συνδέσμου τῶν παραστάσεων, τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς κρίσης, διότι τότε κάθε συνειρημὸς πα-

ρασιάσεων θὰ ἦταν ἀληθινὸς ἢ καὶθε συνεπιρὸς ἀμφίβολος. Χρειάζεται κάποιο στοιχεῖο ποὺ νὰ θεμελιώνει ἀντικειμενικὰ τὴν κρίση. Αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαρῶ ῥόγου. Ποῦ θεμελιώνεται τὸ ἀντικειμενικὸ κῶρος τῆς γνώσης, ἢ, μὲ ἄλλες λέξεις, τῆς κρίσης ποὺ παρέχει τὴ γνώση;

Γιὰ σταθερὸ σημεῖο ἀρετηρίας ἔχομε τὸ γεγονός, πὸς ἡ γνώση εἶναι κρίση. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν σταματᾷ ὁ Kant. Ἔχει γὰρ δεδωμένα ἀκλόνητα τὶς θετικὰς ἐπιστήμας, κυρίως τὶς μαθηματικὰς, ποὺ εἶναι ἕναι σύστημα κρίσεων. Ἡ ἐργασία τοῦ προχωροῦ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα στὸ ζήτημα, ποιὰ εἶναι οἱ κρίσεις ποὺ ἀξιάζουν τὴ γνώση καὶ δὲν ἀναλύουν τὰ ὅσα κατέχει κι' ἄλλὰ ἢ ἀνεπίδηση ἀπὸ ὑποκειμένο. Καὶ ἀμέσως ὁ Kant τονίζει τὴν διάκρισή του ἀπὸ ἀναλυτικὰ καὶ ἀσυνθετικὰς κρίσεις. "Ὅσο καὶ ἂν ἡ κρίση εἶναι πάντα καὶ ἀπὸ πάντα ἀπὸ σύνδεση παραστάσεων, εἶναι ὁμοῦ καὶ σύνδεση ἢ ἀκριβέστερα σύνδεση παραστάσεων. Αὐτὰς οἱ παραστάσεις μπορεῖ νὰ εἶναι ὁμοειδεῖς, σὲ τρόπο ποὺ ἡ παράσταση τοῦ ὑποκειμένου νὰ περιέχει τὸ κατηγορούμενο, ἢ μπορεῖ νὰ εἶναι διάφορες, σὲ τρόπο ποὺ τὸ κατηγορούμενο νὰ περιέχει μιὰ νέα παράσταση, ποὺ δὲν περιέχεται στὴν παράσταση τοῦ ὑποκειμένου. Οἱ κρίσεις ὅπου οἱ παραστάσεις εἶναι ὁμοειδεῖς λέγονται ἀναλυτικὰς, γιατί ἀναλύουν ἀπλῶς τὴν παράσταση τοῦ ὑποκειμένου τῆς κρίσης. "Ὅταν οἱ παραστάσεις εἶναι διάφορες, τότε ἡ κρίση λέγεται συνθετικὴ, διότι συνδέει δύο διαφορετικὰς παραστάσεις, καὶ ἀρροσθῆτοντας τὴ μιὰ στὴν ἄλλη, πλουτίζει τὴν παράσταση τοῦ ὑποκειμένου." 1)

Κάθε κρίση ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ ὑποκειμένο ἀπὸ ὁποῖο τὸ ἀντικείμενο προσγέμει κάποιο προσδιορισμὸ. Αὐτὸς ὁ προσδιορισμὸς ἢ ὑπάρχει κι' ἄλλως ἀπὸ ὑποκειμένο, καὶ τότε ἡ κρίση δὲν μᾶς λέει τίποτε ποὺ δὲν κατέχομε ἀπὸ πρῶν, γιατί στὴν ἔννοια τοῦ ὑποκειμένου λογικὰ καὶ ἀναγκαστικὰ περιέχεται τὸ κατηγορούμενο ἢ δὲν ἐνυπάρχει ἀπὸ ὑποκειμένο κατὰ λογικὴν ἀνάγκη καὶ τότε ἡ κρίση μᾶς λέει καὶ καινούργιο, ποὺ δὲν ξαίρομε, εὐθύνει τὴ γνώση μας. "Ὅταν λέμε «τις σώματα ἔχουν ἔκταση», λέμε καὶ ἀνεπιδόνητα, γιατί ὅταν λέμε σώμα,

1) Kant, Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik die als Wissenschaft wird auftreten können § 2 σελ. 266.

ἀκριβῶς αὐτὸ ἐννοοῦμε· κάτι ποὺ ἔχει ἔκταση. Ἡ ἰδιότητα τῆς ἔκτασης ἐνυπάρχει κατὰ λογικὴν ἀνάγκη, στὴν ἐννοια τοῦ σώματος.¹⁾ Μὲ τὴν κρίση ποὺ ἔχομε ἐκφέρει, διασαφηνίσαμε ἀπλῶς τὴν ἐννοια τοῦ σώματος, ξεκαθαρίσαμε κάτι ποὺ κατέχομε κι ὅλας· δὲν αὐξήσαμε τὸ ὕλικὸ τῆς γνώσης μας. Ἄν ποῦμε ὁμῶς «τὰ σώματα ἔχουν βάρος», τότε δὲν λέμε κάτι αὐτονόητο, γιατί εἶναι ἀπολύτως λογικὸ νὰ σκεφθοῦμε ἓνα σῶμα χωρὶς βάρος, ἀδιάφορο ἂν ἡ ἐμπειρία δὲν μᾶς παρέχει σώματα χωρὶς βάρος. Μπορῶ νὰ ἔχω τὴν παράσταση ἑνὸς σώματος, χωρὶς τὴν παράσταση τοῦ βάρους, ἐνῶ δὲν μπορῶ νὰ ἔχω τὴν παράσταση τοῦ σώματος, χωρὶς νὰ ἔχω μαζί λογικὰ τὴν παράσταση τῆς ἔκτασης. Ἡ παράσταση ἑνὸς πράγματος δὲν ἐνέχει λογικὰ τὴν παράσταση μιᾶς δυνάμεις, ὅπως ἡ βαρύτητα, ἐνῶ λογικὰ ἐνέχει τὴν παράσταση τῆς ἔκτασης.²⁾ Ὡστε στὶς συνθετικὲς κρίσεις δὲν ξεκαθαρίζεται μόνο ἡ παράσταση τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ προστίθεται κάτι ἐντελῶς νέο στὴν παράστασή του καὶ αὐξάνεται τὸ ὕλικὸ τῆς γνώσης μας. Ἔτσι βγαίνει τὸ εὐκολονόητο τώρα συμπέρασμα· δὲν ἀρκεῖ νὰ λέμε, γνώση εἶναι κρίση· πρέπει νὰ δεχθοῦμε πὼς γνώση εἶναι κρίση συνθετική. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ.

Ἡ κρίση εἶναι γνώση μόνον ὅταν τὸ νόημά της πρέπει λογικὰ νὰ ἰσχύη, ὄχι μόνο γιὰ ἐκεῖνον ποὺ τὴ διατύπωσε ἢ καὶ γιὰ ἄλλους λίγους ἢ πολλούς, ἀλλὰ γιὰ κάθε ἓνα ποὺ θέλει ἐπιστημονικὰ ὁρθὰ νὰ σκεφθῆ. Ὑπάρχει τέτοια γνώση; Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἡ λεγόμενη ἐμπειρία, ποὺ τὸ περιεχόμενό της ἀντλοῦμε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς παράσχη τέτοια γνώση. Ἡ ἐμπειρία ξαίρει λίγες ἢ πολλές μεμονωμένες περιπτώσεις καὶ γι' αὐτὲς μπορεῖ νὰ ἐκφέρει κρίσεις, χωρὶς νὰ ἔχει κανένα δικαίωμα νὰ ἐπεκταθῆ πάρα πέρα. Πὼς θὰ φθάσῃ λοιπόν, μὲ μόνη τὴν καθαρὴν ἐμπειρία, ἡ γνώση στοὺς νόμους γενικοῦ κύρους, ὅπως τοὺς ζητοῦν οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες; Στηριγμένη σὲ μόνη τὴν ἐμπειρία, πὼς μπορεῖ νὰ ἐπεκταθῆ καὶ σὲ περιπτώσεις, ποὺ ἡ αἰσθήση δὲν τῆς ἔχει παράσχει, ἀφοῦ καθαρὴ ἐμπειρία εἶναι γνώση ἀπὸ τὴν αἰσθήση ἀποκλειστικὰ βγαλμένη; Μόνο τὸ «συ-

1) Kant Proleg. § 2 σελ. 267.

2) K. Fischer ἐνθ. ἀν. I σελ. 339.

νήθως συμβαῖνον» ¹⁾ μπορεί ἡ ἐμπειρική γνώση νὰ ἐπικαλεσθῆ. Ἀλλὰ ἀπάνω σ' αὐτὸ μπορεί νὰ στηρίξη μόνο ἓνα σχετικὸ κῶρος τῆς γνώσης. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ γνώση ἡ ἐμπειρική λέγεται *a posteriori*, ἀφοῦ ἐρχεται σὺν ἀποτέλεσμα τῆς αἰσθήσεως καὶ εἶναι σχετική. Ἄν ὅμως κατορθώναμε νὰ βροῦμε κρίσεις, ποὺ τὸ κῶρος τους δὲν τὸ στηρίζουν στὴν αἰσθήση, ἀλλὰ σὲ μιὰ λογικὴν ἀνιγκαιότητα ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν αἰσθήση, τότε θὰ μπορούσαμε νὰ φθάσαμε σὲ γνώση μὲ κῶρος ἀντικειμενικό. Ἄν δηλαδή ἡ σύνθεσις τῶν παραστάσεων στὴν κρίση, δὲν ἐγίνονταν κατὰ τὶς τυχαῖες ὁπαιγοθεύσεις τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ κατὰ νόμους, ποὺ εἶναι ἀπάλητοι, γιατί πρώτοι αὐτοὶ κάνουν δυνατὴ τὴ σύνθεσις τῶν παραστάσεων ἂν ἡ σύνθεσις ἐγίνονταν κατὰ τὶς ὁπαιγοθεύσεις ἀρχῶν, ποὺ τὸ κῶρος των δὲν μπορεί νὰ ἀμφισβητηθῆ, τότε μόνο θὰ θεμελιώνονταν ἡ γνώση γενική, καὶ συγκεκριμένα οἱ ἐπιστῆμες, ὅπως μᾶς εἶναι ὡς τὰ τώρα δοσμένες. Τέτοιες συνθετικὲς κρίσεις θὰ τὶς λέγαμε *a priori*, ἀφοῦ δὲν εἶναι ἀπλὸ ἀποτέλεσμα τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ ἡ σύνθεσή των γίνεται σύμφωνα μὲ ἀρχές, ποὺ εἶναι προῖποθέσεις καὶ οὐδὲ συνθέσεως παραστάσεων. Δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ ποῦμε, πὼς ἡ γνώση βρίσκειται στὶς συνθετικὲς κρίσεις, πρέπει νὰ ζητήσουμε νᾶζουν οἱ κρίσεις αὐτὲς καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς λογικῆς ἀνιγκαιότητος στὴ σύνθεσις τῶν παραστάσεων, νὰ εἶναι συνθετικὲς κρίσεις *a priori*.

Ἐπίσθουν τέτοιες κρίσεις; Ἀὐτὸ θὰ μᾶς τὸ δείξη ἡ ἐξέταση τῶν ἐπιστημῶν καὶ μάλιστα τῶν ἀκριβέστερων, τῶν πρὸ ἀναμφισβήτητων στὰ πορίσματά των, τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ πρώτα θὰ ἐξετάσουμε ἂν αὐτὲς οἱ ἐπιστῆμες προῖζον κρίσεις συνθετικὲς ἕστερα θὰ ἐξετάσουμε ἂν ἡ σύνθεσις τῶν παραστάσεων στὶς συνθετικὲς κρίσεις, ποὺ ἀπαρτίζουν τὶς φυσικομαθηματικὲς ἐπιστῆμες, θεμελιώνεται μόνο στὴν αἰσθήση ἢ στηρίζεται σὲ ἀρχές *a priori*. Καὶ στὰ δύο ἡ ἀπάντησις θὰ εἶναι καταφατική.

Τὸ ἀξίωμα τῆς γεωμετρίας, ὅτι μεταξὺ δύο σημείων ἡ εὐθεῖα γραμμὴ εἶναι ἡ βραχύτερη, ἀποτελεῖ μιὰ κρίση συνθετική. Στὴν περιόρισται τῆς εὐθείας δὲν ἐνυπάρχει ἡ παρουσία τῆς βραχυτέρας γραμμῆς. Ἄλλο ἡ εὐθιότητα καὶ ἄλλο ἡ βραχυότητα. Ἡ ἀριθμητικὴ κρίσις

1) *Κοινη ἐνθ.*, ἀν. σελ. 71.

$7+5=12$, μήπως αὕτη εἶναι ἀναλυτική; Ἐνυπάρχει στήν παράσταση τοῦ $7+5$ ἢ παράσταση τοῦ 12; Ὁχι. Στήν παράσταση τοῦ 12 ὑπάρχει τὸ νέο τῆς ἐνότητας. Στὸ $7+5$ ὑπάρχει ἀπλῶς ἀξίωση γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἐνότητας αὐτῆς. Γιὰ νὰ πραγματοποιηθῇ ὅμως χρειάζεται νὰ τεθοῦν τὸ 7 καὶ τὸ 5 ὡς ταυτότητες· καὶ αὐτὸς ὁ ταυτισμὸς καὶ ἡ πραγματοποίηση τῆς ἐνότητας ποὺ ἐπακολουθεῖ εἶναι ἀκριβῶς τὸ νέο στὸν ἀριθμὸ 12. Εἶναι λοιπὸν καὶ αὕτη ἡ ἀριθμητικὴ κρίση συνθετικὴ.¹⁾

Μπορεῖ κανεὶς, προχωρώντας ἀπὸ παράδειγμα σὲ παράδειγμα, νὰ δῇ πὼς ὅλες οἱ κρίσεις, ποὺ αὐξάνουν τὴ μαθηματικὴ γνώση, εἶναι κρίσεις συνθετικὲς. Μένει νὰ δοῦμε γιὰτί εἶναι ἀντικειμενικὲς γνώσεις, γιὰτί εἶναι κρίσεις ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν αἴσθηση, ποὺ πρέπει νὰ παραδεχθῇ γιὰ ἀληθινὲς κανεὶς, καὶ ἐκεῖ ἀκόμα ὅπου ἡ αἴσθηση δὲν μᾶς ἔχει τίποτε δώσει. Ἄν οἱ μαθηματικὲς κρίσεις στηρίζονταν μόνο στὴν αἴσθηση ἢ σὲ μιὰν ἀφαίρεση ἀπὸ τὴν αἴσθηση, τότε θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἔχουν ἀντικειμενικὸ κῦρος, καὶ μαζί μ' αὐτὲς ὅλη ἡ ἀνθρώπινη γνώση. Γιὰ νὰ φθάσῃ στὴ λύση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος ὁ Kant στρέφεται πρὸς τὴν ἀνάλυση τῆς φύσης τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου.

3. Ὁ χώρος καὶ ὁ χρόνος.

Τῆς γεωμετρίας ἀντικείμενο εἶναι τὰ μεγέθη καὶ οἱ σχέσεις των στὸν ἄνθρωπο. Βασικὴ προϋπόθεση τῆς γεωμετρίας εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶναι παράσταση ἐμπειρικὴ, τότε καὶ ὅλα τὰ μεγέθη, ποὺ εἶναι μέρη τοῦ ἄνθρωπου, καὶ ὅλες οἱ σχέσεις των, εἶναι ἐμπειρικὲς καὶ εἶναι καὶ ἡ γεωμετρία ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη. Ἄν ἀντίθετα ὁ ἄνθρωπος εἶναι παράσταση a priori, τότε καὶ ὅλα τὰ μεγέθη καὶ οἱ σχέσεις των, δηλαδή ὅλη ἡ γεωμετρία εἶναι στηριγμένη σὲ μιὰ βάση a priori καὶ μπορεῖ νὰ ἔχῃ κῦρος ἀντικειμενικὸ, ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴν αἴσθηση.

Ἄπὸ τὴν ἐρευνα τοῦ χρόνου καὶ τοῦ ἄνθρωπου ἀρχίζει ἡ θεμελίωση τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς μηχανικῆς. Καὶ σ' αὐτὴν ὁδηγιόμαστε ἀπὸ τὴν πρόθεση νὰ βροῦμε, ἂν ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ γνώση. Ξαίρομε πὼς ὑπάρ-

¹⁾ Kant Kr.d.r.V., Einf. V. σελ. 37, Proleg. § 2 σελ. 263, Na t o t r p ἔνθ. ἀν. σελ. 15, K. Fischer I. σελ. 340 κ. ε.